

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ПРАКТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 615.851: 331.101.4

ДЬЯКОНОВ Геннадій Віталійович

доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології психолого-педагогічного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ГУМАНІСТИЧНА ПСИХОТЕРАПІЯ К. РОДЖЕРСА І ПСИХОЛОГІЯ ДІАЛОГУ

У статті розглядаються основні проблеми співвідношення принципів гуманістичної психотерапії К. Роджерса і психології діалогу М. Бубера. Показано, що ці дві гуманістичні парадигми мають істотні відмінності, осмислення яких має важливе значення для розвитку практичної психології

Ключові слова: *гуманістична психологія, діалог, позаперебувальність, прийняття, підтвердження*

Постановка проблеми. Взаємовідносини сучасної психології діалогу та клієнт-центрованої психотерапії К. Роджерса – це фундаментальна і складна проблема практичної психології, яка залишається малодослідженою. У той же час очевидна й велика актуальність вивчення співвідношення між цими двома напрямками психології в теоретичному і практичному планах.

Початок історії проблеми можна датувати 1957-м роком, коли відбувся діалог двох видатних авторитетів у галузі гуманістичної психотерапії й діалогічної філософії – Карла Роджерса і Мартіна Бубера. У цьому діалозі виявилися глибокі розбіжності гуманістично-емпатичного світогляду К. Роджерса і духовно-екзистенційного діалогічного світоствавлення М. Бубера [4, с. 67-96]. Ми вважаємо, що аналіз основних аспектів відмінностей між поглядами двох видатних вчених і мислителів є дуже важливим, оскільки він розкриває принципові особливості психоте-

рапії К. Роджерса та можливості діалогічних ідей М. Бубера у сферах теоретичної та практичної психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як вже було сказано, проблема співвідношення гуманістично-емпатичної психології К.Роджерса і духовно-екзистенційної філософії та психології діалогу є малодослідженою і аналізується лише у роботах Т.О. Флоренської [5] і Ф.Ю. Василюка [4]. Важливі засади дослідження цієї проблеми розроблені також у роботах М.М. Бахтіна, М. Бубера, К. Роджерса, С.Л. Франка, П.О. Флоренського, Н.О. Лоського, О.О. Ухтомського та ін.

Завдання дослідження у наступному:

1. Розкрити основні особливості співвідношення гуманістично-емпатичної психології К.Роджерса і духовно-екзистенційної філософії та психології діалогу.

2. Виявити фундаментальні розбіжності між гуманістично-емпатичною психологією К.Роджерса і духовно-екзистенційною філософією та психологією діалогу та осмислити їх значення для практичної психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діалогічні уявлення М. Бубера [3; 4] дуже співзвучні поглядам сучасних вітчизняних психологів, які вважають, що уявлення гуманістичної психології не розкривають повноти і глибини духовного життя людини. Так, Т.О. Флоренська, виходячи з уявлень Ф.М. Достоєвського, М.М. Бахтіна, О.О. Ухтомського, підкреслює, що «психологія не може претендувати на поняття духовності, оскільки визначити його – значило б покласти межу безмежному. Стосовно духовного життя можлива лише діалогічна установка звертання і залучення» [5, с. 52]. На думку Т.О. Флоренської, співвідношення «Я реального» і «Я ідеального», що лежить в основі концепції К. Роджерса, виражає лише механізм щиросердної рівноваги людини, її адаптованості до світу (як зовнішнього середовища), але не розкриває духовний вимір буття людини, духовний розвиток особистості [5, с.99-108]. Т.О. Флоренська вважає, що роджеріанське «Я реальне» і «Я ідеальне» – два модуси особистісного існування – складають зміст сфери «Наявного Я», що занурена в тимчасове, випадкове,

непостійне буття. Сфера «духовного Я» особистості являє собою голос вічності в душі людини, її творче буттєве покликання. Сфера духовного буття людини незмірно перевершує наявні можливості її існування й діяльності; вона відкриває перспективи екзистенційно-трансцендентного становлення і – неусвідомлено і парадоксально – сприймається й переживається як актуально недосяжна реальність. Для Роджерса шлях до психічного здоров'я людини полягає у зближенні її «реального Я» і «ідеального Я», а за Т.О. Флоренською, особистісне і людське становлення являє собою діалог «наявного Я» і «духовного Я», що може приймати і конфліктні форми [5, с.52].

Важливою умовою й механізмом свідомого духовного життя є «голос совісті» як вищої нееґоїстичної моральної установки особистості. Совість – це моральна інтуїція; вона подібна творчій інтуїції музиканта, художника, поета. У системі уявлень К. Роджерса совість не представлена якимось чином істотно, хоча вона і присутня у понятійно-смысловому просторі його концепції як віртуально-реальна, розмита фігура (подібна до «посмішки чеширського кота»).

Одним із кардинальних у діалогічній філософії й психології є поняття «позаперебувальності (рос. – вненаходимости)», висунуте М.М. Бахтіным [1; 2]. Сутність цього поняття полягає в тому, що співучасники діалогу створюють неподільну єдність і в цілісності кожен із них залишається незлитим з іншим; завдяки цьому він спроможний бачити і приймати свого партнера в екзистенційно-трансцендентній повноті й завершеності його образу і його буття. Т.О. Флоренська вважає, що в гуманістичній психології К. Роджерса немає принципу, близького до «позаперебувальності». Хоч у К.Роджерса є думка, що можлива емпатія, при якій психотерапевт зберігає власну ідентичність і цілком не зливається (не ідентифікується) із клієнтом, але при цьому в нього відсутня ідея естетично-онтологічної завершеності образу іншого. На наш погляд, естетично-онтологічна «позаперебувальність» стосовно іншої людини (або до самого себе) дозволяє піднятися над емпірико-монологічною одномірністю і поверхневистю наявного буття й розкрити «людину в людині», її

справжній «образ», єдність відвертості й таємничості її сутності та існування.

На думку Т.О. Флоренської, гуманістичний принцип «самореалізації» є монологічним, оскільки інша людина тут є тільки засобом або об'єктом взаємодії. Насправді слід сказати, що концепція самоактуалізації особистості А. Маслоу й концепція клієнт-центрованої психотерапії К. Роджерса проголошують людину суб'єктом свого життя та своїх відношень з іншими людьми. Проте якщо для гуманістичної психології суверенний індивід є центральною і вихідною точкою суб'єктно-монологічного буттєвого самоствердження особистості, то в діалогічній перспективі, за словами М.М. Бахтіна, процеси становлення особистості «принципово не можуть розгорнутися у плані однієї і єдиної свідомості, але припускають *дві* свідомості, що не зливаються...» [1, с.77], а тому початком і втіленням людської сутності й існування є подія «міжлюдського» спів-буття і «людино-людського» самобуття особистості. Таким чином, є підстави вважати, що основні ідеї гуманістичної психології втілюють суб'єктно-монологічну модель людини й гуманізму, а перспективи і потенціали екзистенційно-онтологічного гуманізму розкриваються насамперед у площині інтерсуб'єктно-діалогічної парадигми.

Ще один пункт серйозних розбіжностей гуманістичних, роджеріанських уявлень і діалогічного підходу полягає в тому, що у діалогічній перспективі становлення особистості розглядається не як процес реалізації природних потенцій індивіда, а як шлях духовно-морального сходження до «вселюдської єдності», як споконвічна драма морального вчинку й морального вибору особистості, як діалог із самим собою на шляху реалізації свого життя. Можна погодитися з Т.О. Флоренською в тому, що духовно-моральна, діалого-культуральна спрямованість вітчизняної філософсько-естетичної та етико-психологічної думки радикально відрізняють її від сучасного західного гуманізму, який сповідує й К. Роджерс.

Дуже важливі розходження поглядів гуманістичного психолога К. Роджерса та діалогічного філософа М. Бубера з при-

воду явища, що Роджерс називає прийняттям, а М. Бубер – підтвердженням. З погляду американського психотерапевта, прийняття є теплим ставленням до іншої людини і повагою до її індивідуальності як безумовно гідної людини, незалежно від того, які погляди й позиції були в неї у минулому [4]. М. Фридман, ведучий диспуту двох мислителів-гуманістів, запитує в М. Бубера, чи не є підтвердження таким прийняттям, що може містити в собі й деяке неприйняття, як-от неприйняття почуттів партнера в даний момент із тим, щоб підтвердити згодом ці почуття і самого партнера. М. Бубер відповідає, що «будь-яке справжнє екзистенційне взаємовідношення між двома людьми починається з прийняття», під котрим філософ розуміє спроможність сказати, а, вірніше, дати відчуті іншій людині, що я її приймаю саме такою, якою вона є, якою б вона не була в даний момент, у всій її актуальності. «Підтвердження насамперед означає прийняття всієї потенційності іншого» і у своєму справжньому змісті воно полягає в тому, щоб допомагати іншій людині «бути тією людиною, якою вона покликана стати» [4, с. 91].

У діалозі з М. Бубером К. Роджерс висловлює думку, що поняття підтвердження дуже схоже на «досвід прийняття», тому що у клієнт-центрованій терапії робота з клієнтом будується на основі віри у потенційність людини і підтверджує, що «найбільш повне прийняття людини, якою вона є, є сильнішим із... чинників, що працюють на зміну» [4]. Проте, М. Бубер виражає сумнів у тому, що поняття прийняття і підтвердження є подібними і підкреслює, що оскільки при підтвердженні майже завжди необхідно допомагати людині... проти неї самої, то це точно говорить про розходження між прийняттям і підтвердженням. На наш погляд, зміст поняття підтвердження М. Бубера пов'язаний з фундаментальною екзистенційною передумовою буття іншої людини (і самого себе) і являє собою духовно-онтологічне утвердження основи існування людини, її вкоріненості у ґрунті буття й універсума, відкриття шляху порятунку себе й іншого у світі і світу в собі й інших людях.

Дискутуючи з М. Бубером, К. Роджерс зближує поняття прийняття і підтвердження, проте загалом концепція

К. Роджерса, дійсно, відрізняється від поглядів М. Бубера. Одним із серйозних аргументів тут стає принцип «безумовної позитивної оцінки» іншої людини в системі уявлень К. Роджерса, який прямо суперечить суті буберівського поняття підтвердження, що припускає й виражає екзистенційну потенційність людини. Підтвердження не вписується у логіку «безумовної позитивної оцінки» (а, виходить, і безумовного прийняття); підтвердження внутрішньо суперечливе і драматичне, воно – парадоксально – є прийняттям і неприйняттям (про що говорив М. Фридман). На думку Т.О. Флоренської, безумовне прийняття «наявного Я» з усіма його немінучими негативними проявами означало б «перешкоду», а не допомогу реалізації «духовного Я». Буберівське поняття підтвердження здається більш близьким до педагогічного принципу А.С. Макаренка: «Якнайбільше поваги до вихованця й якнайбільше вимогливості до нього», ніж до абсолютного роджеріанського «всеприйняття» і «безумовної емпатії» (яка легко перетворюється на ідентифікацію-злипання з клієнтом).

Не побоюючись тавтології, можна сказати, що поняття «позаперебувальності» М.М. Бахтіна створює передумови для «позаперебувального» осмислення світоглядів К. Роджерса та М. Бубера як таких, що не зливаються. Нам здається, що буберівське поняття «підтвердження» відрізняється від роджеріанського поняття «прийняття» саме тим, що в ньому імпліцитно вписана «позаперебувальність», яка допомагає перебороти злиття з наявною актуальністю й відкриває потенційно-сміслові перспективи сходження до свого життєвого покликання. Власне кажучи, підтвердження є ні чим іншим як «прийняттям-із-позаперебувальністю» і, навпаки, прийняття є «підтвердженням-без-позаперебувальності».

Бахтінське розуміння діалогу і поняття «позаперебувальності» дозволяють проаналізувати ще один кардинальний аспект психотерапії К. Роджерса – принцип емпатичного розуміння внутрішньої системи координат індивіда. Як і розуміння прийняття, роджеріанське уявлення про емпатію наївно-натуралістичне, оскільки імпліцитно впливає з монологічної

концепції втілення як ідентифікації з іншою людиною. У той же час вітчизняні духовно-діалогічні філософи (М.О. Лоський, С.Л. Франк, М.М. Бахтін) піддали цю теорію глибокій і фундаментальній критиці. За словами Бахтіна, у внутрішній світ іншої людини «не можна «втїлітися», оскільки для цього необхідна «напружена і любляча позаперебувальність». Внутрішній світ іншої людини не може бути абсолютно прозорим і проникним для іншої людини (навіть для психолога або гуманістичного психотерапевта), тому що «несповідима душа» не тільки господня, але й людська; цю душу неможливо «вичерпати» ніким зовнішнім пізнанням, але можна лише долучитися до її нескінченних глибин і неповторних прямувань шляхом діалогу, шляхом взаємодії, спів-буття з цією людиною. Як зазначає Т.О. Флоренська, емпатична установка гуманістичної психотерапії Роджерса є обмеженою, оскільки розглядає лише емпірично-наявний, суб'єктно-особистісний рівень життя людини, а унікальна універсальність людського буття, духовно-моральні і екзистенційно-ментальні виміри людського життя розкриваються тільки на інтерсуб'єктно-діалогічному рівні, з позиції «позаперебувальності» [5].

У ході бесіди з М. Бубером К. Роджерс зізнається, що коли його терапія ефективна, то він відчуває себе присутнім у терапевтичних взаємовідносинах як особистість, а не як дослідник або вчений. В успішній психотерапії К. Роджерс відчуває себе досить цілісним і називає цей стан «прозорістю», тому що в ці моменти немає нічого прихованого від партнера (клієнта) й є відчуття дійсної готовності до того, щоб інша людина була тим, *ким вона є*. У цьому стані – і саме його К. Роджерс називає його «прийняттям» – він спроможний глибоко і ясно відчувати досвід клієнта, по-справжньому переживати його ніби з середини, у той же час не втрачаючи своєї власної індивідуальності.

М. Бубер згодний, що терапевтична ситуація – гарний приклад певного моменту діалогічного існування, проте в цілому він не поділяє думку К. Роджерса, що ситуація «прийняття» відповідає «Я-Ти» відносинам справжнього діалогу. Головний аргумент полягає в тому, що у психотерапевтичній ситуації не-

має справжньої рівності позицій і можливостей терапевта і клієнта, тому що хоча обидва вони включені в одну загальну ситуацію, але включені по-різному. «Ви знаходитеся на одній стороні ситуації, – говорить Бубер Роджерсу, – ... на більш-менш активній, а він – на більш-менш страждальній стороні...» [4, с. 77]. Ф.Ю. Василюк прочитує цю думку М. Бубера як умову формально-логічної рівності в діалозі, де повинна бути повна тотожність і симетричність: повна рівність сторін (позицій, можливостей, внесків) і подібність двох учасників взаємодії [4]. Вказуючи, що абсолютна симетричність і рівність навряд чи можливі у відношеннях між чоловіком і жінкою, батьком і сином, людиною і Богом, Ф.Ю. Василюк тим самим обґрунтовує можливість «істини нерівності» як принципу психотерапевтичного світогляду К. Роджерса.

Розвиваючи цю думку, Ф.Ю. Василюк пропонує розглядати рівність «не як мертву логічну фігуру, а як живе, динамічне, духовне подолання роз'єднаності й відособленості» [4, с.96]. При цьому поняття рівності, на наш погляд, стає еквівалентом самого поняття діалогу – у духовно-онтологічному, екзистенційно-культуральному, релігійно-містичному, творчо-екстатичному вимірах. Отже, продуктивна інтеграція поглядів К. Роджерса і М. Бубера здійснюється на шляху звернення до поняття діалогу, причому завдяки позиції (діалогічної) зовнізнаходженості стосовно великих опонентів. І тоді стає очевидним, що саме таке розуміння діалогу розвиває М. Бубер в усіх своїх працях і в діалозі з К. Роджерсом, оскільки для діалогічного філософа справжній діалог – це «зустріч», прообразом якої є подія спів-буття людини і Бога, людини й таємниці буття, людини й одкровення. Більш того, фактично, «діапазон розходження» співучасників діалогу в уявленнях М. Бубера значно ширший, ніж у К. Роджерса, оскільки мислитель-діалогіст вважає можливим діалог людини не тільки з людиною, але й з іншими реальностями людського буття – Богом, тваринами, каменем, рослиною, космосом. Діалог у Бубера є трансцендентально-онтологічний феномен, що виходить за межі уявлень про рів-

ність і нерівність, діалог – це транссуб’єктне і транситуативне явище, одкровення самої Реальності.

На завершення даної роботи можна сказати, що діалог К. Роджерса і М. Бубера не можна вважати невдалим тому, що його основні лейтмотиви розкривають як важливі взаємозв’язки світоглядів двох великих гуманістів – психолога і філософа, – так і фундаментальні особливості природи діалогу та гуманізму. Також стає зрозумілим, що осягнення справжнього смислу гуманістичної психології навряд чи можливе поза контекстом діалогічної філософії і психології, кардинальні підвалини якої розроблені вітчизняними вченими і мислителями – М.М. Бахтіним, С.Л. Франком, Т.О. Флоренською та іншими дослідниками.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У результаті дослідження ми розкрили важливі особливості співвідношення гуманістично-емпатичної психології К. Роджерса і духовно-екзистенційної філософії та психології діалогу.

Виявлено фундаментальні відмінності між гуманістично-емпатичною психологією К. Роджерса і духовно-екзистенційною філософією М. Бубера та психологією діалогу, що відкриває перспективи глибокого теоретичного осмислення ролі діалогу та його активного використання у практичній психології.

Список використаної літератури

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1979. – 464 с.
2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин. – М. : Советская Россия, 1979. – 356 с.
3. Бубер М. Два образа веры / Мартин Бубер. – М. : Республика, 1995. – 252 с.
4. Мартин Бубер – Карл Роджерс : Диалог // Московский психотерапевтический журнал. – 1994. – № 4. – С. 67-96. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии / Т.А. Флоренская. – М. : Институт психологии АН СССР, 1991. – 244 с.

Дьяконов Г.В.

ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ПСИХОТЕРАПИЯ К. РОДЖЕРСА И ПСИХОЛОГИЯ ДИАЛОГА

В статье рассматриваются основные проблемы соотношения принципов гуманистической психотерапии К.Роджерса и психологии диалога М.Бубера. Показано, что эти две гуманистические парадигмы имеют существенные различия, осмысление которых имеет важное значение для развития практической психологии.

Ключевые слова: гуманистическая психология, диалог, венаходимость, принятие, подтверждение

Diakonov G.V.

THE HUMANISTIC PSYCHOTHERAPY OF C.ROGERS AND THE PSYCHOLOGY OF DIALOGUE

In the article the basic problems of correlation of principles of C. Rogers humanistic psychotherapy and psychology of dialogue by M. Buber are examined. It is shown, that these two humanistic paradigms has the substantial distinctions, a comprehension of which is very important for development of practical psychology.

Key words: humanistic psychology, dialogue, outbeing, acceptance, confirmation.

Надійшла до редакції 8.09.2011